

DOI 10.33930/ed.2019.5007.28(11)-7
УДК 37.091.3:7.071.2:612.85

УДОСКОНАЛЕННЯ ФОНЕМАТИЧНОГО СЛУХУ В СИСТЕМІ ЗОВНІШНЬОЇ ТЕХНІКИ МОВЛЕННЯ АКТОРІВ

IMPROVEMENT OF PHONEMATIC HEARING IN THE SYSTEM OF EXTERNAL SPEECH TECHNIQUE OF ACTORS

А. В. Коленко

Актуальність теми дослідження. Відсутність розвинутого фонематичного слуху уповільнює професійний ріст актора, розвиток його професійних компетентностей. Майбутнім акторам необхідно приділяти увагу розвитку фонематичного слуху, який допомагає опанувати основні професійні практичні знання і навички. Проблема розвитку фонематичного слуху акторів театру і кіно ще не була предметом окремого наукового дослідження, що й зумовило вибір теми дослідження.

Постановка проблеми. Розвинений фонематичний слух дозволяє швидко опанувати правила орфоенії на практиці, читання знаків пунктуації та оволодіти логікою читання, швидко запам'ятовувати та відтворювати складні фонематичні різниці мов. З цією метою пропонується використання ігрових практичних та комп'ютерних технологій в навчанні, що покращують стан фонематичного слуху студентів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання розвитку фонематичного слуху відображені у працях українських та закордонних науковців, зокрема, вчені Е. Білоус, Ю. Курбангалієва, О. Високогорська, С. Хованова та ін.

Постановка завдання. Визначити основні шляхи та запропонувати комплекс засобів для реалізації виховання майбутніх акторів у сфері формування в них розвинутого фонематичного слуху, обґрунтувати результативність механізмів формування і розвитку фонематичного слуху майбутніх

Urgency of the research. Lack of developed phonemic hearing slows down the professional growth of the actor, the development of his professional competencies. Future actors need to pay attention to the development of phonemic hearing, which helps to master the basic professional practical knowledge and skills. The problem of the development of phonemic hearing of theater and film actors has not yet been the subject of a separate scientific study, which led to the choice of the research topic.

Target setting. Advanced phonemic hearing allows you to master quickly the rules of orthoepy in practice, read punctuation and develop the logic of reading, quickly memorize and reproduce complex phonemes of different languages. To this end, it is proposed to use practical game and computer technologies in teaching that improve the state of phonemic hearing of students.

Actual scientific researches and issues analysis. Issues of development of phonemic hearing are reflected in the works of Ukrainian and foreign scientists, in particular, scientists E. Bilous, Y. Kurbangaliev, O. Vysokogorskaya. S. Khovanova and others.

The research objective. It is necessary to identify the main ways and offer a set of tools for the education of future actors in the field of formation of developed phonemic hearing, justify the effectiveness of mechanisms for the formation and development of phonemic hearing of future actors in theater and cinema.

акторів театру і кіно.

Виклад основного матеріалу. Фонематичний слух-це вид слуху який є основою для розуміння змісту сказаного. У роботі з майбутніми акторами щодо вдосконалення умінь та навичок фонематичного слуху в системі мовної техніки слід використовувати ігрову форму навчання. До прикладу: розпізнати сторонні звуки (шуми), що надходять до органів слуху акторів як з зоровою опорою, так і без неї, з відкритими та заплющеними очима; розпізнати звуки, що видають музичні інструменти як із зоровою опорою, так и без неї; розпізнати немовленнєві звуки, які продукують актори,

Висновки. Опанування складовими сценічного мовлення ускладнюється з причини можливої відсутності у студентів чи акторів достатнього рівня фонематичного слуху. До навчального процесу необхідно залучити фонематичні вправи в ігровій формі. Використовувати новітні технології в навчанні. Осучаснити викладацькі методи для підвищення мовленнєвої культури майбутніх акторів.

Ключові слова: фонематичний слух, культура мови, сценічна мова, сценічна діяльність, техніка мови, мовленнєва компетентність, сприймання мовлення, мовленнєва діяльність

The statement of basic materials. Phonemic hearing is a type of hearing that is the basis for understanding the meaning of what is said. In working with future actors to improve the skills of phonemic hearing in the system of speech technique should use a game form of learning. For example: to identify extraneous sounds (noises) coming to the hearing organs of actors both with visual support and without it, with open and closed eyes; to identify the sounds made by musical instruments both with and without visual support; to identify non-speech sounds produced by actors.

Conclusions. Mastering the components of stage speech is complicated by the possible lack of students or actors with a sufficient level of phonemic hearing. It is necessary to involve phonemic exercises in the game form in the educational process. You need to use the latest technology in teaching. It is necessary to modernize teaching methods to improve the speech culture of future actors.

Keywords: phonemic hearing, language culture, stage language, stage activity, language technique, speech competence, speech perception, speech activity.

Актуальність теми. Сьогодні формування знань із зовнішньої техніки сценічного мовлення, як правило, відбувається на основі знань з орфоєпії, дикційних вправ та постановки голосу. Водночас, всі зазначені вище компоненти вважаються важкодоступними для професійного опанування сценічним мовленням з причини можливої відсутності у студентів чи акторів достатнього рівня фонематичного слуху. Відсутність комплексної фонетико-фонематичної моделі викладання навчального матеріалу в мистецьких закладах України, враховуючи ієрархію формування стану фонематичного слуху, як такого, зобов'язує звернутися до цієї теми. Саме тому, необхідно безупинно приділяти увагу розвитку фонематичного слуху з метою його дорозвинення до стану абсолютного.

Постановка проблеми. Інтеграція сучасної української суспільної думки в Європейський культурний простір, на нашу думку, вимагає від акторів театру і кіно високого рівня фахової освіти, яка також залежить від осучаснення педагогічної майстерності викладачів.

Висококваліфіковані спеціалісти мистецького фаху повинні володіти всеосяжним багатством різноманітних мовленнєвих засобів, які мають суттєвий культурно-освітній вплив на слухацьку і глядацьку аудиторію. Вони відповідають за високий рівень своєї техніко-мовленнєвої компетентності як в театрі і кіно, так і в публічному просторі. Наразі можемо спостерігати за зміною поколінь не лише глядацької аудиторії, але й артистів і педагогів, які несуть мовленнєві фонетико-фонематичні особливості соціально-культурних змін у суспільстві загалом. Беззаперечно, що вербальні можливості актора є найважливішим засобом його майстерності, разом із тим сучасні інноваційні технології й технічні засоби допомагають всебічно розкрити та підкреслити сценічний образ. До того ж, театр і кіно несе функцію культурної освіти сучасного глядача, якого потрібно прискіпливо виховувати сценічними творами, особливо зосереджуючи увагу на фонетико-фонематичній грамотності мовлення. Культурний інтеграційний простір сьогодення потребує від українських акторів не лише професійних навиків сценічної гри, а і необхідності опанування різних мов, діалектів, говірок тощо. Слід зауважити, що фонематичне сприймання міститься в розумінні мовлення та засвоєння інших мов та інтонацій. Розвинений фонематичний слух дає можливість швидко запам'ятовувати та відтворювати складні фонематичні риси різних мов. Це дозволить актору легко та швидко переходити з однієї мовної манери на іншу та користуватися відповідною інтонацією, відтворюючи її національні особливості. З цією метою пропонується використання ігрових та комп'ютерних технологій в навчанні, що покращують стан фонематичного слуху у майбутніх акторів театру і кіно, враховуючи сучасні вимоги до змісту і форми викладання навчального матеріалу. Розв'язання вищезначених проблемних питань дозволить безпосередньо впливати на формування якісної та високопрофесійної підготовки акторів театру і кіно.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В середовищі сучасного освітянського простору не вщухають дискусії щодо наявних проблем мовленнєвої компетенції у спеціалістів мистецького напрямку діяльності, попри велику кількість робіт вітчизняних і закордонних учених-мовознавців. Серед них: Т. Ахутіна, М. Вятютнев, Дж. Грін, М. Жинкін, І. Зимня, О. Леонтєв, О. Лурія, Д. Слобін, Є. Соботович, Л. Чистович, В. Бельтюков, О. Гвоздев, Р. Левіна, В. Орфінська, М. Швачкін, які досліджували та висвітлювали проблемні питання щодо психологічної структури мовленнєвої діяльності, функціональної єдності її фонетико-фонематичних компонентів, загальнофункціональних та специфічних мовленнєвих механізмів.

Проблемні питання щодо практичного зв'язку мислення та мовлення висвітлювали у своїх працях: Д. Браун, Дж. Брунер, Л. Вигодський, Дж. Грін, М. Жинкін, О. Леонтєв, Ж. Піаже, Д. Слобін, О. Шахнарович та інші. За останні десятиліття українські та зарубіжні науковці присвятили чимало науково-педагогічних та методичних досліджень, які розглядають комплекс основних вимог до техніки сценічного мовлення. Серед них праці: Н. Грицан, О. Наконечної, Т. Нечаєнко, Н. Стадніченко, О. Прянішнікова, Р. Черкашина, К. Чорної, С. Мейзнер, І. Чаббак, Л. Мосса, Е. Мейндла, та ін.

Проблему формування фонематичного слуху у студентів розкрила в своїх роботах С. Хованова. Особливості розвитку фонематичного слуху

розглянули вчені Ю. Курбангалієва та О. Високогорская. В науковому доробку Е. Білоус розглянуті проблеми структури фонематичного слуху та розвиток фонематичного слуху як фактору орфографічного навичку, а також використання театральних ігрових прийомів на заняттях як методу розвитку мовлення.

Постановка завдання полягає у необхідності виконання відповідної роботи з розвитку слуху, невід'ємною складовою якого є фонематичний слух, що підлягає професійному удосконаленню з метою розширення фонетичного та фонематичного компонентів мовленнєвої діяльності, з точки зору їх функціональної єдності; в узагальненні сучасних підходів щодо поліпшення фонематичного слуху в акторів театру і кіно з метою надійного формування сенсорного та перцептивного рівнів фонематичного сприймання.

Виклад основного матеріалу дослідження. “Одним із найважливіших засобів спілкування між людьми та впливовим фактором всебічного розвитку і виховання особистості є культура мовлення, невід'ємною частиною якої є зовнішня техніка мови (дикція, правильне дихання, голос)” [2, с. 97], тому необхідно приділяти значну увагу розвитку та удосконаленню мовленнєвих засобів у творчої молоді. Слід зазначити, що різноманітні сучасні форми театру і кіно, розвиток драматургії спонукають до відпрацювання нових технічних навичок та вмінь мовленнєвої культури майбутніх акторів в процесі підготовки їх до самостійного мистецького життя. Важливі також і бездоганні практичні знання викладача, з урахуванням реальної мінливості повсякдення, а також його бажання привносити у навчальний процес нові культурні цінності, що є одним з основних джерел збагачення та примноження ментальної культури українського мовленнєвого осередку. Розвинутий фонематичний слух надає можливість майбутнім акторам повсякчас використовувати вміння щодо мовної імпровізації, логічного і плавного входження і розкриття художнього образу, а також вибудовувати в потрібному сценічному напрямку свою акторську гру. З огляду на це, актори стають носіями рідної мовленнєвої культури для широкого загалу, підкреслюючи національну ідентифікацію українців у цілому світі. Фонематичний слух – це здатність розпізнавання на слух мінімальних розпізнавальних елементів мови (фонем) [6]. Фонематичний слух є тонким систематизованим слухом, що має здатність здійснювати операції розрізнення і вирізнення (розпізнавання) фонем, які складають звукову оболонку слова. Фонематичний слух виявляється в здатності розпізнавання на слух мінімальних розпізнавальних елементів мови. Цей вид слуху є основою для розуміння змісту сказаного. Тобто можна констатувати про існування закономірностей, які впливають на розвиток мовного слуху в онтогенезі. Надалі на стан фонематичного слуху впливають найрізноманітніші фактори, наприклад: умови життя і виховання індивіду, його сприйняття чи відторгнення навколишнього світу, а також можливість розвивати свої здібності у суспільному житті. Відзначимо, що фонематичний слух є сенсорним мовленнєвим підґрунтям і формується у дитини з перших днів життя. Надалі розвиток підлітків пов'язаний з розширенням їх мовленнєвих можливостей.

У дорослої людини зі здоровою нервовою системою повинна бути сформована фонетико-фонематична складова мовлення, яка може мати

наступну структуру: фонематичне сприймання; фонематичне уявлення; фонематичний слух і фонетико-фонематичний аналіз [1, с. 11-13]. За словами Є. Соботович фонематичне сприймання – це специфічна мовленнєва дія, яка спрямована на перероблення сприйнятої мовленнєвої інформації у систему мовних знаків і смислів [5]. За визначенням О.Н. Наумової фонематичне уявлення – здатність сприймати кожний мовленнєвий звук у різних варіантах його звучання, що дає змогу правильно використовувати звук для розрізнення слів [3, с. 12]. Фонематичний синтез і аналіз – розумова операція, яка полягає в поєднанні окремих звуків мовлення в словах [3, с. 12].

У роботі з майбутніми акторами щодо вдосконалення умінь та навиків складових фонематичного слуху в системі зовнішньої мовленнєвої техніки, на нашу думку, слід використовувати ігрову форму навчання, яка може мати наступну послідовність виконання завдань для формування мовленнєвого слуху та розвитку сприймання звуків довкілля і мовлення: розпізнати сторонні звуки (шуми), що надходять до органів слуху акторів як із зоровою опорою, так і без неї, з відкритими та заплющеними очима; розпізнати звуки різних музичних інструментів як із зоровою опорою, так і без неї; розпізнати немовленнєві звуки, які утворюють актори, наприклад: сміх, плач, крик, зойк тощо; прослухати аудіозаписи природних звуків та проаналізувати їх схожість та відмінність, визначити належність та послідовність звучання; запам'ятати на слух звуки, які надходили від ударів паличкою по навколишніх предметах, з послідувачим встановленням витоку звуку від того чи іншого об'єкта без зорової опори. Науковець у сфері корекційної педагогіки Ю. Рібцун зазначає, що “На матеріалі немовленнєвих звуків розвиток слухової уваги можна поєднувати із рухом та проводити у формі гри...” [4, с. 20].

Дуже важливим фактором під час виконання таких вправ є здатність розрізняти висоту, тембр і силу голосу людини та звуків навколишнього середовища. Проте, в ході тренувальних вправ необхідно визначити ці звуки на слух із заплющеними очима, водночас, утримуючи у своїй пам'яті звучання й образи тих чи інших предметів. Також необхідно розрізнити свій власний голос і голос друзів, який звучатиме в записі. Власне, звучання голосу людини у живому мовленні відрізняється від того, який відтворюється записом. Саме тому необхідно приділяти такій вправі особливу увагу для того, щоб актор виробив у собі вміння слухати й відчувати свій власний натуральний “живий” голос. Це неодмінно важливо, коли завдяки акторській мовній майстерності відбувається озвучання аудіокниги чи дубляж фільму.

Важливим компонентом розвитку фонематичного слуху є тренаж вимови окремого звуку серед ряду інших звуків, а також складів та слів, що промовляються голосно і тихо, високо і низько, протяжливо і коротко, далеко чи близько. Такі інтонаційні різноманіття будуть формувати в акторів навички правильного сприйняття звуків, їх розпізнавання та відтворення. Після роботи над складами необхідно перейти до занять зі словом, наприклад над: словами-паронімами; довгими та короткими словами; складними словами (гідроелектростанція) тощо, з метою виділення позиції звука в слові. Необхідно зазначити, що під час навчальних тренувань фонематичного слуху, мозком людини одночасно координується робота між зоровою, слуховою, руховою та артикуляційною

діяльністю. До того ж, майбутній актор повинен зуміти виділити та визначити наголошену і ненаголошену позицію звука в слові, відзначаючи його сильну і слабку позицію. Студенти повинні навчитися розрізняти пари звуків на фоні слова (тверді-м'які приголосні), використовуючи: чистомовки, короткі вірші, лічилки, скоромовки тощо. Існує безліч класичних вправ на виділення заданого звука зі слова ("М'ячі", "Барабан" та ін.), але й вони потребують осучаснення у ході практичного викладання, зокрема, використання комп'ютерних технологій у системі навчання зовнішньої техніки мовлення, які прискорять процес навчання і дадуть змогу більш якісно засвоювати навчальний матеріал. Використання майбутніми акторами набутих знань у самостійному мовленні в професійній діяльності досягаються певними вміннями та навичками шляхом виокремлення і розпізнавання на слух окремих звуків у словах, розвитком уваги, слухо-зоровим контролем і пам'яттю.

Зауважимо, що зростання вимог до професійної підготовки майбутніх акторів потребує постійного тренування дикції, сценічного голосу як засобу спілкування з глядачами. У цьому контексті дуже важливе значення має фонематичний слух, що повинен стати тим інструментарієм, який створює можливість передавати зі сцени найтонші почуття і найрізноманітніші настрої героя. Адже майбутні актори театру і кіно повинні вміти спостерігати, запам'ятовувати й володіти розмовною мовою, особливо якщо вона має багато різноманітних тональних, інтонаційних, стилістичних та ритмічних відтінків. Спроможність студентів сприймати й відтворювати запропонований педагогом мовленнєвий матеріал щодо слухомовних вправ дозволяє розвивати сценічний професіоналізм уже на початку навчання.

Слід наголосити на тому, що різноманітні порушення мовного слуху, зокрема фонематичного, можуть призводити до появи маловиразності, втрати чіткості мовлення та мати негативні наслідки щодо прояву достатньо-необхідної звучності. Саме тому, на нашу думку, викладачам потрібно звертати особливу увагу на формування у майбутніх акторів фундаментальних сценічних мовленнєвих умінь і навиків, чути й оцінювати звуковий склад кожного окремого слова. Студенти повинні вміти розрізняти тембр голосу, його висоту і силу, а також навчитися працювати зі складами та словами, а саме: визначати їх рухливість, довжину та наголошеність. Відомо, що добре розвинутий фонематичний слух дозволяє виправляти різноманітні мовні відхилення в акторів, які спотворюють не лише художню, але й естетичну якість сценічного мовлення.

Разом з тим, за допомогою розвиненого фонематичного слуху актори можуть відтворювати на сцені театру і кіно різноманітні характерні манери "живої" вимови, якщо цього потребує відповідний сценічний образ. Приміром, герой п'єси має характерні індивідуальні ознаки з порушенням звуковимови, неправильним наголошенням слів, порушенням ритму і темпу мовлення, заїкання, ковтання складів тощо, відтворення цих мовленнєвих ознак актором на сцені сприймається як ознаки талановитості та високого професіоналізму актора. У першу чергу, згадані вище фонетико-фонематичні особливості мовлення акторів повинні бути направлені також на можливість професійного спілкування з партнерами по сцені.

Існують деякі особливі ознаки мовлення акторів, що становлять ті чи інші вагомні прикмети сценічної виразності. До прикладу, добре знайомий прийом, коли актор (в одній особі) продукує текстовий матеріал кількох персонажів, поєднуючи його з авторським текстом. В такому випадку актор-майстер швидко перебудовується з однієї мовної манери на іншу. Сьогодні поширене поєднання найрізноманітніших засобів сценічного спілкування з глядачем, як от, “вихід актора в зал” чи запрошення глядача на сцену. Найчастіше, зміст театральної вистави супроводжується акторами не лише на семантичному рівні, але й за допомогою різноманітних рухів з віршованими текстами чи танцювальними ритмами, зокрема, використовуючи музичні інструменти. Такі дієства можуть призвести до граничнодопустимих навантажень на артиста щодо його емоційної та чуттєвої динамічності мови. Отже, можна констатувати, що удосконалення фонематичного слуху в акторів є необхідною складовою їх професійного сценічного мовлення.

Висновки. Формування знань із зовнішньої техніки сценічного мовлення відбувається на основі правил орфоепії дикційних вправ та постановки голосу. Вищезгадані компоненти рахуються важкодоступними для професійного опанування сценічним мовленням з причини можливої відсутності у студентів чи акторів достатнього рівня фонематичного слуху.

Під час навчальних тренувань над розвитком фонематичного слуху, мозком людини одночасно координується робота між зоровою, слуховою, руховою та артикуляційною діяльністю. Для більш ефективної реалізації навчально-виховного процесу необхідно залучити фонематичні вправи в ігровій формі. Фонематичне сприймання лежить в основі розуміння мовлення та засвоєння інших мов, інтонацій та наголосу. Добре розвинений фонематичний слух дає можливість відтворювати логічно складні тексти, робити їх “своїми”. Майбутні актори театру і кіно повинні вміти спостерігати, запам’ятовувати і та відтворювати розмовну мову, особливо якщо вона має багато різноманітних тональних, інтонаційних, стилістичних та ритмічних відтінків. Необхідно приділяти значну увагу розвитку та удосконаленню мовленнєвих засобів у молодих акторів для бездоганного володіння різнобарв’ям рідної мови. Педагогам необхідно звертати особливу увагу на формування у майбутніх акторів необхідних сценічних мовленнєвих умінь і навиків, чути та оцінювати звуковий склад кожного окремого слова.

Різноманітні форми сучасного театру та розвиток драматургії пов’язані з необхідністю осучаснення викладацьких навиків і знань для підвищення мовленнєвої культури майбутніх акторів у ході підготовки їх до самостійного мистецького життя.

Список використаних джерел:

1. Бартенєва, Л 2011. ‘Що необхідно знати про фонетико-фонематичний недорозвиток мовлення у старших дошкільників?’ *Газета “Дитячий садок”*, травень, № 19 (595), с. 11-13.
2. Коленко, А.В 2018. ‘Формування навичок професійного фонаційного дихання на основі методичних прийомів та комплексної системи вправ у класі сценічної мови’, *Освітній дискурс : збірник наукових праць*, Київ : Видавництво “Гілея”, № 5, с. 96–108.
3. Наумова, ОН 2014. ‘Від звука до букви. Розвиток фонематичних процесів’, *Логопед (Осн.)*, № 5, с. 11–13.

4. Рібцун, ЮВ 2018. Сходінками правильного мовлення, Тернопіль: *Мандрівець*, 20 с.
5. Соботович, ЄФ 2002. 'Нормативні показники мовленнєвого розвитку дітей дошкільного віку', *Дефектологія*, № 3, с. 2-4.
6. *Фонематичний слух*. Мала медична енциклопедія. Доступно: <http://enc.com.ua/medicina/skle-sp/28214-fonematchnijslux.html> [19 грудня 2020]

References:

1. Bartyenyeva, L 2011. 'Sho neobhidno znati pro fonetiko-fonematchnij nedorozvitok movlennya u starshih doshkilnikiv? (What you need to know about the phonetic and phonemic underdevelopment of speech in older preschoolers?)' *Gazeta "Dityachij sadok"*, traven, № 19 (595), s. 11-13.
2. Kolenko, AV 2018. 'Formuvannya navichok profesijnogo fonacijnogo dihannya na osnovi metodichnih prijomiv ta kompleksnoyi sistemi vprav u klasi scenichnoyi movi (Formation of skills of professional phonation breathing on the basis of methodical methods and complex system of exercises in the class of stage language)', *Osvitnij diskurs : zbirnik naukovih prac*, Kiyiv : Vidavnistvo "Gileya", № 5, s. 96–108.
3. Naumova, ON 2014. 'Vid zvuka do bukvi. Rozvitok fonematchnih procesiv (From sound to letter. Development of phonemic processes)', *Logoped (Osn.)*, № 5, s. 11–13.
4. Ribcun, YuV 2018. *Shodinkami pravilnogo movlennya (Steps of correct speech)*, Ternopil: *Mandrivec*, 20 s.
5. Sobotovich, YeF 2002. 'Normativni pokazniki movlennyevogo rozvitku ditej doshkilnogo viku (Normative indicators of speech development of preschool children)', *Defektologiya*, № 3, s. 2-4.
7. *Fonematchnij sluh (Phonemic hearing)*. Доступно: <http://enc.com.ua/medicina/skle-sp/28214-fonematchnijslux.html> [19 December 2020].